

Леонід Чернов

Кріпацтво на українському екрані

(Журнал «Культробітник». 1928. № 4(51). Лютий)

Це було влітку 1925 року.

Я допіру повернувся на Україну після довгої мандрівки по тропічних країнах. Два з половиною роки я був одірваний від культурного українського життя.

Ще на Далекому Сході до нас доносились чутки про розквіт і великі виробничі перспективи української кінематографії.

Українське кіно виходить, нарешті, на широкий шлях. І тематично, і формально воно наближається до широких мас. Кінокерівники зрозуміли, нарешті, незрівняну вагу кіно, як художнього політ- і культ-освітника українського радянського суспільства, що зростає.

Саме в цей час у ведмежій провінції довелося нам побачити «останній бойовик» ВУФКУ «Укразія»¹.

І ми були геть чисто розчаровані.

Розмови про політ- і культ-освітника лишилися солоденькими розмовами.

З екрану на нас глянуло гладке підсолодженого псевдо-революційною ханжонківщиною.

Це був справжній апотеоз суто-комерційного підходу до справи.

Кіно-чиновники й кабінетні спеці, переклавши українською мовою руські написи, «преподнесли» нам разом а «Укразією» зайвий доказ абсолютного нерозуміння завдань радянського кіно.

Вони не розуміли, або не хотіли розуміти, що розважати «почтеннейшую публику» псевдо-революційним детективом — це значить іти лінією найменшого опору, що може загнати наше кіно у глухий кут. (Таку ж помилку пізніше зробило руське кіно — згадайте хоча б отой славнозвісний «Міс Менд»²).

¹ «Укразія» (інша назва «7+2», 1925) — український радянський художній німий 2-х серійний фільм режисера Петра Чардиніна. В Україні цей перший пригодницький фільм мав успіх.

² «Міс Менд» — радянський німий художній фільм режисерів Федора Оцепа і Бориса Барнета, знятий на студії «Межрабпом-Русь» за агітаційно-пригодницькими оповіданням Марієтти Шагінян «Месс-Менд, або Янки в

Зрозуміла річ, що гола агітка зараз не тільки не потрібна, але навіть шкідлива.

Соціально, як і всяка інша ідея тоді тільки «дійде» до глядача, тільки тоді зворушить його й увійде в його свідомість, коли її, цю ідею, втілено у справжньому мистецькому творі. І що з цього боку особливо важливе — це наше минуле з погляду сучасного свідомого пролетаря.

Наша історія — це невичерпане джерело кіно-тем: скільки гострих, пекучих соціальних конфліктів, які захоплюючі моменти визвольної боротьби, масових зрушень, перемог і поразок — тяжких, але потрібних «уроків» дальшого революційного поступу, звертаючи погляд назад, у наше минуле, ми не можемо не спинити уваги на найтемнішій добі нашої історії — кріпацтві.

Наше кіно не може пройти мимо визвольних соціальних зрушень, нечуваних в історії страждань поневоленого народу. Кіноробітники повинні вивчити й відбити на екрані чорну добу.

Це потребує великої й упертої праці, але ж ми маємо чудовий художній матеріал, що дав міцні підвалини для того — це твори українських класиків.

«Микола Джеря»³ за Нечуєм-Левицьким — є одна з перших спроб.

Найцінніше в цьому фільмі — це правдивий образ важкого, гнітючого кріпацького побуту, на якому такою виправданою й зрозумілою здається особиста трагедія Миколи.

В селі Вербівці — весілля.

Молодий кріпак Микола Джеря справляє одруження з коханою дівчиною Немидорою. Річкою ллється горілка, буяють п'яні веселощі, — тут режисерові пощастило вдало підкреслити невилазні злидні, безвихідність, безпросвітню темряву тодішнього кріпацького життя.

Літній селянин пропиває все, до останньої нитки, — і логічно це здається цілком виправданим: напівзвірячий побут, темрява, постійні злидні, безнадійність: людина шукає забуття в горілці.

Петрограді» і «Лорі Лен, металіст» в 1926 році. Сюжет фільму і дійові особи далекі від літературного оригіналу. «Міс Менд» був одним з найкасовіших фільмів 1920-х років.

³ «Микола Джеря» — український радянський художній німий фільм знятий німецьким кінематографістом Йосипом Роною та українським кінематографістом Марком Терещенком на ВУФКУ Одеса. Станом на 2020 рік фільм вважається втраченим.

Панське право, якась важка гнітюча рука висить навіть над цією ніччю: панський осавул розганяє весілля — вранці треба молотити панський хліб.

Ранком, під загрозою батогів панських посіпак, молотять селяни чужий хліб. Тут трапилось лихо: вийшов пан подивитись на кріпацьку працю, за паном — його улюблені, відгодовані собаки.

У Миколи Джері зірвався ціп і випадково влучив у панського собаку.

Пан у гніві.

Якийсь нікчемний брудний холоп смів бути такий необережний і вдарити коштовного пса!

Що таке холоп? Бидло, тварина, до того ж іще вередлива й неспокійна.

Миколу разом з його батьком побили різками.

Але й після цього не може вгамувати пан свого гніву: постановив пан віддати Миколу в москалі.

Салдатчина — страшна річ, і навіть звиклі до безправ'я й чорних злиднів кріпаки жахаються, згадуючи про неї.

У фільмі «Микола Джеря» ми не бачимо тодішнього салдатського життя, це не в плані постановки.

Але ми пригадуємо інший фільм, де яскраво й історично правдиво змальовано весь той жах, неймовірне знуцання з найпростіших людських прав, що його зазнавали кріпаки на військовій службі.

Згадаймо фільм про «Тарас Шевченко»⁴. Ті кадри, де подається миколаївська «військова служба».

Людини нема. Нема навіть живої істоти, навіть тварини. В очах його «начальства» салдат є просто мертвий номер, автомат, бездушна одиниця, пішак, з яким можна робити все, що хочеш. Офіцер програвся в карти, на чомусь треба зірвати лють, — бий салдата в зуби, садови до карцеру, станова «под руже», аж доки він не впаде непритомний, — «своя рука владика».

Тим-то Микола Джеря без вагань проміняв солдатчину на тяжкі поневіряння безправного втікача: постановив тікати з товаришами світ-за-очі.

Розлука, бажання помсти, лють зацькованого звіря закипіли в душі кріпака: підпалив він панський хліб і втік од пана.

⁴ «Тарас Шевченко» — український радянський двосерійний німий фільм 1926 року про життя Тараса Шевченка. Режисер фільму — Петро Чардинін.

Молоді кріпаки, доведені до розпачу, часто кидали своїх панів і тікали далеко на південь, аж до турецьких земель.

У другій ВУФКІвській картині «Навздогін за долею»⁵ («Дорогою ціною» М. Коцюбинського) ми подибуємо той самий мотив.

Старий темний селянин доносить панові на молодого парубка:

— Лихо з отим Остапом Мандрикою: бунтує всіх...

А весь «бунт» полягав у тому, що одного разу на косовиці Остап сказав, показуючи на скошену траву:

— Чого пишаєтеся, що стільки накосили? Не ваше ж... Про мене — хай би й погнило... Все-одно пан на гульбища переведе.

Оскаженів пан, почувши:

— Осавуле! Зараз же Мандрику сюди! Канчуків! Шкуру здеру! В рекрути!!

Єдиним порятунком була втеча. І Остап, як і Микола Джеря, тікає від пана з коханою дівчиною Соломією.

Після довгих поневірянь пощастило Миколі Джері стати на роботу до цукроварні. За тих часів на Україні вже існували такі зародки промисловости, примітивні підприємства, на яких у злиднях і темряві зростали перші кадри майбутнього фабрично-заводського пролетаріату.

Дуже вдало змальовано в картині, жахливе знущання з робітників цукроварні: плата — три карбованці на місяць у бруд, злидні, сваволя «управителів» та їхніх посіпак і, як влучна деталь, таргани в їжі.

Одного разу бантиною придавило на смерть Миколиного товариша. «Управитель», скориставши з нагоди, відмовився заплатити зароблені небіжчиком гроші. І Микола останню сорочку віддав мертвому товаришеві.

Прекрасний епізод: він доводить, як у жорстокій борні загартувувались серця, як зростало товариське почуття пригнічених людей.

Але й там, за сотні верстов од рідного села, нема втікачам спокою від панської руки: пан за всяку ціну хоче зловити злочинців. Пан приїхав на завод, і довелося Миколі з товаришами тікати аж до далекої Басарабії, а там і до Чорного моря. Там втікачі найнялися до рибальської артілі. Тут люди почувають себе вільними і в боротьбі зі стихією здобувають шматок хліба.

⁵ 1927, режисер Марко Терещенко.

Важкий хліб, але кращий за панську неволю.

Згадаймо, що Остап Мандрика («Навздогін за долею») втік аж до циган, до турецьких земель. Не обдарований міцною волею, він, напевне, загинув. би, коли б сильна, дужа, самовіддана Соломія, вірний товариш і друг, не підтримувала й не допомагала б утікачеві за часів найбільшої небезпеки.

Соломія — цікавий тип міцної української жінки кріпацьких часів. Активність, здатність до боротьби, незвичайна витривалість — в цьому ми вбачаємо зародок майбутньої революційності, упертого бунтарства, віри в перемогу. Соломія діє. Остап, кінець-кінцем, тільки йде за нею. Правда, що й Микола Джеря не є справжнім борцем. Але він сам, власними силами, намагається добути собі волю, сам шукає шляхів до кращого й легкого життя.

Не його вина, що панська рука сягає до самого Чорного моря. Пан Бжозовський посилає свого осавула зловити Миколу.

Мокрина, дочка рибальського отамана, хоче врятувати Миколу від панських пазурів.

Вона ховає його в очеретах, але даремно. Втікача спіймано. Закутого в кайдани, везуть Миколу до рідної Вербівки, де чекає його катування, а може й смерть.

Такий короткий зміст фільму.

Повість Нечуя-Левицького має зовсім інший кінець. Вона закінчується солоденькою ідилією: тихенька пасіка, примирення старого Миколи з життям, лагідність і спокій замість бунтарства, зваги, боротьби.

Сценарист і режисер зрозуміли, що таке переродження Миколи на старого пасічника пустило б у повітря і без того не дуже виразно виявлену соціально-бунтарську суть фільму.

Найелементарніші вимоги сучасної ідеологічної цінності фільму подекуди зовсім розходяться з «примиренчеськими» розв'язками класичного твору. Нашу кінематографію у класичних творах цікавить, здебільшого, потрібна нам тематика, гострота сюжету та історична цінність дуже важливих побутових дрібниць.

Тим-то отакі зміни й переробки здаються нам цілком законними, доцільними, а часом і конче потрібними. Досить прочитати літературний твір і порівняти його з картиною, щоб цілком виправдати з цього боку й режисера і сценариста.

І в найбільшій мірі це стосується до фільму «Микола Джеря».

Хай цей фільм не така широка картина, що вичерпує всю кріпацьку добу. Хай соціальні передумови затемнено почасти особистою драмою. Хай Микола — тільки пасивна жертва звірячої неймовірної панської сваволі. Хай!

Але нам потрібні такі фільми!

Здорова емоціональна зарядка фільму влучає жорстко!

Незабаром на клубні екрани має піти ціла низка фільмів, що змальовують кріпацьку добу.

«Борислав сміється»⁶ за Іваном Франком, «Бурлачка»⁷ за Нечуєм-Левицьким, «Навздогін за долею» за повістю М. Коцюбинського, «Дорогою ціною» теж за його повістю, та, «Зникле село» за сценарієм Юрезенського⁸.

---

⁶ «Борислав сміється» (інші назви «Воскові королі» та «Королі воску») — український радянський втрачений німий художній фільм знятий 1927 року на кіностудії ВУФКУ в Одесі. Режисером фільму виступив німецький кінематографіст Йосип Рона.

⁷ «Василина» (інша назва: «Бурлачка») — радянська художня драматична стрічка 1927 року, зфільмована режисером Фавстом Лопатинським на Одеській кіностудії (ВУФКУ). Фільм зберігся без 2-ї і 3-ї частин.

⁸ Юрезанський (Нос) Володимир Тимофійович (1888-1957) — письменник, сценарист журналіст. У 1911–1915 — навчався в Санкт-Петербурзькому політехнічному інституті. У 1920-1930-х — проживав в Україні. Особливу популярність здобув багато разів виданий роман «Зникле село» про козаків-бунтарів за царювання Катерини II, що за титм твором автор написав кіносценарій. Після війни друкувався мало.

Примітка упорядника

Чернов (справжнє прізвище — Малошійченко) Леонід Кіндратович (1899-1933) — український поет, прозаїк. Член літературної групи «Авангард». Працював актором, організатором театру, дипломатом, журналістом, друкувався у журналах «Літературний ярмарок», «Пролітфронт», «Культробітник», «Червоний перець», «Всесвіт», «Червоний шлях», «Культура і побут», «Література і побут», «Бюлетень Авангарду». Автор книг прози та віршів.

Тут нарис Л. Чернова «Кріпацтво на українському екрані» представлено за виданням: «Кінознавчі розвідки в Україні», частина 1. Харків. ТОВ «Видавництво "Точка"» 2020.